

דיני התפילה בציבור (יחידה 2)

המניין

יחידה מספר 11

ביחידה הקודמת למדנו על חשיבות התפילה בציבור. ביחידה זו נגדיר את התפילה בציבור, וכיצד מצטרפים אנשים יחד למניין.

התפילה במניין

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כא עמוד ב

אמר רב הונא: הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין, אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור למודים - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל; רבי יהושע בן לוי אמר: אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור לקדושה - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל

בנושא של אמירת דברים שבקדושה נעסוק ונעמיק בעזרת ה' בהמשך (ביחידה 13). נבחן מה ניתן ללמוד מן המימרא הזאת ביחס להגדרות תפילה בציבור.

❖ הרחבות - כיצד ינהג העומד בתפילה והגיע שליח הציבור לברכת "מודים"?

רב הונא ורבי יהושע בן לוי מסכימים שהמאחר לתפילה יתחיל את תפילת העמידה רק אם אומד שיסיים את תפילתו לפני שהציבור יגיעו לאחד הדברים שיש לאומרם יחדיו.

מדוע שאדם יכניס את עצמו לספק זה? האם לא עדיף להמתין ולוודא שיאמר את הדברים הללו עם הציבור? ולכאורה משמע מכאן שישנה מעלה להתפלל את תפילת העמידה בזמן שהציבור מתפלל אותה, גם אם אינו מתחיל את התפילה יחד עמם.

מצד שני, יש לבחון מדוע הגמרא מתייחסת לאדם המאחר לתפילה. אנשים רבים מאריכים בתפילתם ואינם מספיקים לסיים לפני שהציבור מגיע לקדושה או מודים. האם רב הונא נוקט דוגמא למצב בו יקשה למתפלל לסיים בזמן, אך דינו נכון ביחס לכל אדם? או שמא יש הבדל בין תחילת התפילה יחד עם הציבור לבין הצטרפות לציבור הנמצא באמצע תפילתו?

מסקנה אחת העולה מכל הדיון היא שמעלת התפילה בציבור, בה עסקנו ביחידה הקודמת, היא עמידה בתפילת העמידה יחד עם הציבור, ואילו באמירת קדושה וכדו' יש מעלה נפרדת. כך פשוט לפוסקים -

חיי אדם חלק א כלל יט סעיף א

הרוצה שתקובל תפלתו, ידקדק להתפלל עם הציבור דווקא, כדכתיב "הן אל כביר ולא ימאס", וכתיב "בעת רצון עניתך". ואימתי הוא עת רצון? בשעה שהציבור מתפללין, וכל י' נקראו רבים. ועיקר התפלה בציבור הוא תפלת י"ח, דהיינו שיתפללו עשרה אנשים שהם גדולים ביחד, ולא כמו שחושבין ההמון שעיקר להתפלל בעשרה הוא רק משום לשמוע קדיש וקדושה וברכו, ולכן אינם מקפידים להתפלל ביחד רק שיהיה י' בבית הכנסת, והוא טעות גדול. ולכן חוב על האדם שימהר לבא לבית הכנסת, שיתחיל עם הש"ץ, בכדי שיוכל להתפלל כסדר, שיאמר מתחלה כל הברכות, ופרשת התמיד שהוא בעוונותינו עכשיו במקום קרבן התמיד של שחר, ויתפלל כסדר

(המשנה ברורה מביא את הדברים בסימן צ' ס"ק כח).

הפרי תבואה (הרב יהודה לייב זליג מרגליות, ה'תק"ז-ה'תקע"א, תלמיד הנודע ביהודה, ואף זכה לשמש את הגר"א) נשאל:

פרי תבואה סימן סח

אדוני שאל... איזה דרך יכשר... שצריך להאריך קצת בתפילת י"ח בלחש לדייק פירוש המילות, ומתוך כך אינו יכול לומר קדושה עם הציבור

לכאורה עומדות בפניו שלוש אפשרויות –

- א. להמתין שהציבור יתפללו, יאמרו קדושה, ויתחיל את תפילתו לאחר מכן. אם נאמר שהגמרא נקטה דוגמא בלבד, אך אין הבדל בין המאחר לבין המאריך בתפילתו, לכאורה יעלה מן הגמרא שזו האפשרות המוצלחת. לכאורה יהיה בכך ויתור קבוע על תפילה עם הציבור. האם ניתן לצאת ידי חובת הקדושה בעזרת שמיעה, שהשומע כעונה? נעסוק בכך בהמשך. גם אם כן, הגמרא כאן נותנת עדיפות לאמירת הקדושה עם הציבור על פני תפילה במקביל אליהם.
- ב. להתחיל את תפילתו יחד עם הציבור, ולא יענה על קדושה. כאמור, אפשרות זו מניחה שיש מעלה גדולה יותר בתחילת התפילה עם הציבור מאשר להצטרף לציבור שכבר עומד בתפילתו.
- ג. להתחיל את התפילה לפני תפילת הציבור, וכך יסיים בזמן לקדושה. בכדי להציע את האפשרות הזו, יש לעבור שתי "משוכות". ראשית: להניח שאם התחיל להתפלל והציבור הצטרף אליו, זה נחשב תפילה בציבור. שנית: לפי פשט ההלכה אסור להקדים ולהתפלל לפני תפילת הציבור –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כח עמוד ב

אמר רבי יוחנן: אסור לו לאדם שיקדים תפלתו לתפלת הציבור

ברם, מן הראשונים נשמע שהדברים תלויים בהגדרת תפילה בציבור:

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף יט עמוד א

כשעומד בבית הכנסת אין לו להקדים ולהתפלל, אלא ימתין כדי שיתפלל עם הציבור, שתפלת הרבים היא רצויה יותר לפני המקום

טעם איסור הקדמת תפילתו לתפילת הציבור הוא מפני שבחר במעשה לבטל מעצמו את מעלת תפילת הציבור. לכאורה במידה ונכריע שהתחלת התפילה לפני הציבור, בידיעה שהציבור יתפללו את תפילתם במקביל להמשך תפילתו, נחשבת תפילה בציבור, הרי שתפילה באופן זה איננה נחשבת הקדמה. כך ש(לכל הפחות לפי שיטת תר"י) אין כאן שתי "משוכות" שונות. ה"משוכה" השנייה תלויה בהכרעת ה"משוכה" הראשונה.

❖ הרחבות – להקדים את תפילתו לתפילת הציבור, בבית הכנסת, כאשר השעה עוברת

הפרי תבואה מכריע:

יש דרך ישר לפני איש כיוצא בזה להתחיל תפילת י"ח קודם, ולסיים עם הציבור (הוא מסביר מדוע אין בכך הקדמת תפילתו לתפילת הציבור, על סמך תר"י שהובא לעיל). ... לענין תפילה עם הציבור, פשיטא לי טובא בוודאי סגי בכך, כשמתחיל או מסיים בלבד עם הציבור, דבלאו הכי אין כל העומדים בציבור אומרים מילה במילה, ובשעה שזה אומר ברכת מגן אברהם, אומר זה ברכת אתה חונן, ומקרי תפילה עם הציבור ויש לי ראייה על זה מסוגיין. דמסקינן שאם אינו יכול לקיים הידור מצווה לענות קדושה בפה אל יתפלל עד אחר מודים. ולפי סברת מעכ"ת שוב לא יהא נקרא תפילה עם הציבור! אם כן קשיא טובא, אטו משום הידור מצווה יפסיד ויעבור על מצוות תפילה עם הציבור, שהוא לפניו מיד לקיימו? הא קיימא לן דאין מעבירין על המצוות, אפילו על מצווה קלה כדי לעשות מצווה גדולה אחרי זה! ... אלא ודאי דאינו מפסיד בזה תפילה עם הציבור כלל, כיוון שעדיין יכול להתחיל תפילתו אחרי מודים קודם שגומר השי"צ תפילה בציבור

הפרי תבואה מבין שהגמרא כאן איננה דורשת מהמתפלל לוותר על התפילה בציבור. הוא מתחיל את תפילתו במקביל לברכת "שים שלום" של שליח הציבור, ובכך מתפלל עם הציבור! עולה מדבריו שגם להתפלל מעט מהתפילה במקביל לתפילת הציבור נחשב תפילה עם הציבור. לאור זאת הוא מכריע לענייננו שהמאריך בתפילתו יתחיל את תפילתו לפני הציבור, באופן שאומד שהציבור יתחיל ויסיים את תפילתו במקביל אליו, וכך יתפלל עם הציבור וגם יענה על קדושה.¹ לקראת סוף דבריו הוא מעיר הערה מעניינת. כאשר עומדות בפני אדם שתי מצוות, עליו לבכר את המצווה הגדולה יותר. אך אם יש רק מצווה אחת לפניו כרגע, יש לו לקיימה, גם אם קיומה עלול למנוע את אפשרות קיום המצווה הגדולה העתידה לבוא. הטעם לכך הוא מפני שקיום המצווה האחרת איננו אפשרי כרגע. אם כך, לכאורה היה נכון להתחיל להתפלל מיידית עם הציבור. אמנם בהמשך יפסיד את אמירת הקדושה, אך עליו לקיים את המצווה העומדת בפניו. לכאורה זה מוביל לאחת משתי מסקנות:

¹ הוא מניח בדבריו הנחה נוספת, שלהתפלל במקביל לחזרת השי"צ נחשב תפילה בציבור. נתמודד עם הנחה זו ביחידה הבאה, שתעסוק בנושא של חזרת השי"צ.

א. ניתן לקיים את התפילה בציבור אחרי אמירת "מודים" עם הציבור. זו מסקנת הפרי תבואה.
 ב. אפשר להגיע למסקנה ההפוכה בדיוק – התחלת התפילה אחרי שהציבור כבר התחיל איננה בעלת הערך של תפילה בציבור. לכן יש להעדיף את ההמתנה לאמירת קדושה עם הציבור.
 כפי שהערנו לעיל, קשה לומר שאין ערך כלל בהצטרפות לתפילה, גם אחרי שהציבור התחיל להתפלל. אחרת אין צורך לאמוד אם יסיים בזמן – לכאורה בכל מקרה עדיף להמתין. ברם יתכן והוא לא נדרש לעמוד בחוסר מעש ולהמתין אם אומד שיסיק לומר את הקדושה עם הציבור.

הפרי חדש, כאשר הוא מתאר כיצד נהג מנהגי חול בצנעה ביום טוב שני של גלויות, מעיד על עצמו שנהג למעשה כשיטת הפרי תבואה –

פרי חדש אורח חיים סימן תצו סעיף כה

כשהלכתי למצרים ודעתי לחזור לארץ ישראל, ביום טוב שני בבוקר, בביתי בנינעא הנחתי תפילין וקריתי קריאת שמע ... ואחר כך הלכתי לבית הכנסת והתפללתי תפילת י"ח, דכיון דהוי בלחש, כצינעא דמי, ואף על פי שיש בה קצת אריכות יותר מתפילת יום טוב אין בכך כלום. ואף על פי כן, כשמקצת העם קמו סמוך לחתימה דאמת ויציב, קמתי והתחלתי להתפלל קודם שיתחילו הם, דהאריכות אחר שמסיימים הכל יש בו היכר טפי מהתחלה

הפרי חדש הלך לבית הכנסת בכדי להתפלל עם הציבור. בכדי להצניע את ההבדל בין תפילת הציבור ותפילת הפרטית הוא התחיל את התפילה מעט לפני הציבור. שני הדברים שעלו מן הפרי תבואה עולים גם מדבריו – א. אין צורך להתחיל את התפילה יחד עם הציבור בכדי שתחשב תפילה בציבור. ניתן להתחיל לפני הציבור, ובלבד שיהיה ברור למתפלל שרוב התפילה תקביל לתפילת הציבור (שתתחיל מיד לאחר מכן). ב. אין איסור להתחיל את התפילה מעט לפני הציבור עם מתכוון להתפלל יחד עמם.
 הפרי תבואה ופרי חדש מניחים שאין בעיה של הקדמת התפילה לתפילת הציבור, לכאורה על סמך דברי תר"י, האומר שהקדמת תפילתו לתפילת הציבור אסורה רק אם פוגע בכך בתפילתו עם הציבור. אך ראשונים אחרים ביארו את האיסור באופן שונה –

אורחות חיים חלק א הלכות תפלה אות ט

אסור להקדים תפלתו לתפלת צבור. וכתב הר"ש ז"ל הני מילי בבית הכנסת, לפי שהוא כמבזה את הצבור, אבל חוץ לבית הכנסת לא אמרו, אבל אמרו: אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בצבור
 ובשו"ת יד אליהו מביא לכך נפקא מינה –

שו"ת יד אליהו סימן ז

ני"ל הטעם ד...נראה ככופר במי שהצבור מתפלל לפניו ... או משום כבוד הצבור, שהוא בזיון להם כשמקדים עצמו להתפלל בבית הכנסת
 נלע"ד דאם גלוי לכל ונראה שמחמת האונס מתפלל ביחידי ומקדים תפלתו לתפלת הצבור דמותר לו להתפלל בבית הכנסת עם הצבור, ומצווה יותר משיתפלל בביתו אם ידוע מאנסו

לפי שיטתם איסור הקדמת תפילתו לתפילת הציבור מבזה את הציבור (או שנראה שבמכוון מתפלל למישהו אחר שאין הציבור מתפללים אליו). היד אליהו אף אומר שאם יש צורך, והדברים נעשים באופן שאינו מבזה את הציבור, מותר להקדים את תפילתו לתפילת הציבור.
 לפי שיטה זו, יש לשקול מחדש את דברי הפרי תבואה. הוא מבאר שלפנינו "משוכה" אחת – אם התפילה נחשבת תפילה בציבור, אין בה איסור של הקדמת תפילתו לתפילת הציבור. לפי האורחות חיים לפנינו שתי "משוכות" נפרדות: יתכן ומותר להקדים את תפילתו לתפילת הציבור, אם אנשים מבינים מדוע עושה זאת, ובכל זאת יתכן ואין בכך תפילה בציבור. לחילופין, יתכן ותפילה שכזו תיחשב תפילה בציבור, ובכל זאת יהיה אסור להתחיל את תפילתו לפני תפילת הציבור מפני שמבזה בכך את הציבור.

אכן, פוסקים רבים חלקו על הכרעת הפרי תבואה:

מעשה רקח הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק י הלכה טז

אותם הנהגים להתחיל קודם כדי לסיים עם השליח ציבור או כדי לענות הקדיש או הקדושה אחר כך, מפני שדרכם להאריך יותר מהשליח צבור, כוונתם רצויה, אמנם נראה דלאו שפיר עבדי. חדא, דאסור להקדים ... ואם כן יש להם להתחיל התפילה עם הצבור, ואם יאריכו אחר כך ויפסידו עניית הקדיש או הקדושה, מה בכך, כיון שהם אנוסים, מכל שכן שיכולים לשתוק ולכוון דשומע כעונה

יש לציין שהשיקול של המעשה רקח הוא שאין להתחיל לפני תפילת הציבור. הוא אינו אומר שאין לתפילה שכזו מעלת תפילה בציבור, אלא אומר שיש להימנע ממנה מכיוון שאין להתחיל את התפילה לפני הציבור. העמודי אש (רבי ישראל אייזנשטיין ה'תקצז-ה'תרסה) חולק מפורשות על שתי מסקנותיו של הפרי תבואה:

עמודי אש סימן ג אות ז

יש לחקור במי שדרכו להאריך בתפלת י"ח, אם יותר טוב שיתחיל להתפלל קודם הציבור בכדי שיוכל לענות קדושה או לא וראיתי בשו"ת פרי תבואה שכתב דצריך להתחיל מקודם. יעו"ש. ולעניות דעתי לא נהירא כן, דעדיין לא פלטינן מהא דאסור לאדם להקדים תפלתו לתפלת הציבור ומה שכתב הפרי תבואה דכיון דעיקר טעמא מה שאסור להקדים תפלתו הוא משום תפלה בציבור, ובתפלת ציבור כשמקדים שפיר דמי, ומקרי מתפלל עם הציבור, לא נהירא כן לדעתי ... דנראה דאם מתחיל תפלתו קודם הציבור לא מקרי מתפלל עם הציבור אף שמסיים שוה. ומה שכתב הפרי תבואה דהא בלאו הכי אין אנו מתפללין שוה בשוה כו', אינו נראה, דעיקר תפלת הציבור מקרי כשמתחילין ביחד ואחר כך זה מקדים וזה מאחר ... ומה שכתב הפרי תבואה ראייה לדעתו מהא דפסקין דאם אינו יכול לקיים הידור מצוה לענות בפה קדושה אף דשומע כעונה אל יתפלל עד לאחר מודים. וקשה, אטו משום הידור מצוה יפסיד תפלה עם הציבור, אלא ודאי דאף אם יתחיל אחר כך הוי גם כן תפלה עם הציבור. עכ"ד. אינו ראייה כלל מבי טעמים: חדא דהא מיירי שבא ומצא שכבר התחילו המתפללין תפלה בלחש, שזה נקרא בלשון חז"ל תפלה ... אם כן, כיון שכבר התחילו הציבור להתפלל כבר הפסיד תפלה בציבור לפי מה שכתבתי דהעיקר תלוי בהתחלה, ואם כן אין ראייה כלל, והוי תדע מכח קושיא (כלומר, אמנם אין ראייה לשיטת העמודי אש, אך המקור בהחלט מתאים לשיטתו לפי הסבר זה) ובלאו הכי דברי שגגה הם, דאף אם נודה דאם מתחיל אחר כך הוי גם כן תפלה בציבור, מכל מקום אם מתפלל עם הש"ץ בחזרה לא מקרי מתפלל עם הציבור, דהא אין הציבור מתפללין

העמודי אש מסכים שאיסור תחילת התפילה לפני הציבור מבוסס על החובה להתפלל עם הציבור. אך הוא סובר שתפילה עם הציבור היא תפילה המתחילה יחד עם הציבור בלבד. ממילא אין להתחיל את תפילתו לפני הציבור, גם אם הציבור עתידים להתפלל במקביל אליו בהמשך. לגבי הגמרא, הוא אכן נוקט כאפשרות השנייה שהצענו. מכיוון שהציבור כבר התחילו את תפילתם, אין ערך של תפילה בציבור להתפלל יחד עמם. לכן יש להמתין לענות לקדושה ומודים. במידה ויכול לסיים את תפילתו בזמן, אין צורך בכך. (העמודי אש חולק על נקודה נוספת – שהתפילה יחד עם שליח הציבור נחשבת תפילה בציבור. בשאלה זו נעסוק ביחידה הבאה, אחרי שנקבל רקע נוסף על משמעות חזרת שליח הציבור). הרב עובדיה פוסק כפרי תבואה:

שו"ת יביע אומר חלק ב - אורח חיים סימן ז

כלל העולה שהמאריכים בתפלתם רשאים להקדים את הציבור, ולעמוד בתפלה באמצע ברכת אמת ויציב, ולהשיג לענות קדושה. וזה יותר נכון ממה שימהרו בתפלתם, דאתו למטרד, ויש בזה עירבוב הכוונה. ואפשר ג"כ שיבואו לבלע את הקודש בהבלעת תיבות ואותיות ... אך יותר טוב התיקון השני שכתב שם שיקדים להתפלל לפני הציבור. וכנ"ל. ומ"מ אין זה הכרח, ואם ירצה יתחיל להתפלל עם הציבור, ואם יפסיד עניית קדושה אין בכך כלום

ברם מהפרי מגדים נשמע אחרת:

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן קט ס"ק ב

כאן לא הוה ממש תפלת הציבור דבא באמצע, מה שאין כן כשמכוון עמהם

הרב פיינשטיין תמה על דבריו:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן ד

ובדבר אחד שלא הספיק להתחיל התפלה בשוה עם הציבור אלא באמצע אם נחשבה תפלתו כתפלה בציבור, הנה לענ"ד היה פשוט דנחשבה כמתפלל עם הציבור, דהא אף כשהתחילו הציבור להתפלל בשוה נמי הא אין מתפללים תפלה אחת, אלא זה עומד באתה קדוש וזה ברפאנו וזה בעל הצדיקים, וגם אין גומרין כאחת, ויש שמאריכין עד שרוב התפלה מתפללין אחר שכבר ליכא עשרה מתפללין, ואם כן מאי שנא תחלת התפלה מאמצעה וסופה אבל הפרי מגדים ... תמוה, דמאי שנא תחלתו מסופו? ולפרש מה שכתב "מכוין עמהם", שהוא להתחיל וגם לגמור בשוה, כמעט שאינו מן המציאות! ואולי סובר שתלוי ברוב תפלתו שתהיה עם הציבור, אך אם כן לא יתורץ קושייתו כל כך דאפשר גם בבא באמצע שתהיה רוב תפלתו עם הציבור

נראה שהרב פיינשטיין טוען את הטענה הבאה:

הערך של התפילה בציבור נובע מכך שהתפילות מגיעות לפני כסא כבודו יחד, ואזי "אל כביר לא ימאס". כיצד עומדים במשימת העלאת כל התפילות יחד? היה מקום להציע שכל ברכה צריכה להאמר יחד ממש. יש בזה הגיון – מכלול ברכת "מחיה המתים" באה לפניו, והוא מקבל את כולן. מכלול ברכת "חונן הדעת" באה לפניו, והוא נענה לכולן, וכן על זה הדרך. אך במציאות אנו רואים שזה לא נעשה כך, ומעולם לא ראינו ולא שמענו מי שהקפיד על כך שהברכות עצמן יאמרו במקביל.

אם כך, לכאורה הדרישה היא שהתפילה תאמר במקביל, גם אם הברכות עצמן, של כל אחד מהמתפללים, איננה נאמרת במקביל ויחד עם האחרים. אם כך, מניין להסיק שישנה דרישה דוקא להתחיל יחד? מה שמשמעותי הוא שכמה שיותר מהתפילה תאמר יחד.

שימו לב שמתוך ניתוח זה למדנו שיש ערך להשתדל שמירב התפילה האפשרי יאמר יחד עם הציבור. אינו דומה מי שאמר רק את שתי ברכותיו הראשונות יחד עם הציבור למי שאמר שמונה ברכות יחד עם עשרה. המשמעות היא שמי שמאריך בחלקים הקודמים בתפילה, ראוי שיקפיד להגיע לתפילה העמידה יחד עם הציבור. לפי הפרי מגדים והעמודי אש ודאי שיש לנהוג כך. אך גם לפי החולקים, אינו דומה מי שמתחיל את תפילתו עם הציבור למי שמצטרף אליהם בהמשך, מכיוון שסביר שיספיק לומר פחות מהתפילה במקביל לתפילתם.

נראה שמוסכם שיש ערך רב יותר להתחיל עם הציבור, מכיוון שכך מפיק את המירב מהצטרפותו לתפילת הציבור. דבר זה מוכח מתוך תשובת רב האי גאון שהובאה ביחידה 6 (עמודים 8-9). נחזור ונצטט את פסיקת השולחן ערוך המבוססת על דבריו:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ק"ש ותפלה של ערבית סימן רלו סעיף ג

מצא צבור שקראו קריאת שמע ורוצים לעמוד בתפלה, יתפלל עמהם ואחר כך יקרא קריאת שמע עם ברכותיה

ביחידה 6 ביררנוו מתי ישנה העדפה של עמידה בתפילה עם הציבור על פני סמיכת גאולה לתפילה. אך לאור דברי הרב פיינשטיין עולה השאלה ההפוכה: לכאורה האדם יכול לקיים את שני הדברים – לומר את קריאת שמע בברכותיה, לסמוך גאולה לתפילה, ולהצטרף לתפילה הציבור! אמנם הציבור כבר יהיה לקראת סוף תפילתו, אך כפי שכתב הרב פיינשטיין – מה לי תחילת התפילה, מה לי סופה? מוכח שגם הסוברים שניתן להצטרף לתפילת הציבור מודים שיש ערך רב יותר להתפלל כמה שיותר מהתפילה במקביל לציבור.

מניין או רוב מניין?

לאור הגדרה זו האחרונה מתחדדת הגדרת התפילה בציבור. תפילתו של המתפלל במקביל לתפילתם של מניין אנשים עולה ומתקבלת (כפי שלמדנו ביחידה הקודמת). לאור זאת, הרב פיינשטיין אומר שערכה של תפילה בציבור היא כאשר כל העשרה מתפללים. אין די ברוב מניין, מכיוון שאין עשר תפילות (לכל הפחות) המגיעות לפני כסא כבודו יחד:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן כח

הנה בדבר מעלת תפלה בצבור ששמע שאמרתי; שהוא דוקא כשכל העשרה מתפללין ולא סגי ברוב המנין הוא האמת

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן כט

הנה מה שהעיר כתר"ה במכתבו השני שאפשר לפרש בכוונת החיי אדם שאין כוונתו בדוקא שיתפללו כל העשרה ביחד שיתפללו הצבור יחד וקרא לצבור בשם עשרה אבל סגי כשיתפללו יחד רק הרוב מהם, הנה לבד שאין לפרש זה בדבריו אף בדוחק משום דא"כ לא היה לו להאריך כלל אלא לכתוב ועיקר התפלה בצבור הוא תפלת י"ח דהיינו שיתפללו ביחד, ואם להשמיענו שעשרה הם צבור כבר הזכיר זה למעלה, אלא ודאי שהשמיענו דלענין זה צריך שיתפללו כל העשרה ביחד ולא סגי ברוב מהם

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן ל

בדבר אם להחשב תפלה בצבור סגי בששה שלא התפללו וארבעה שהתפללו. הנה לכאורה אין להחשיב זה לתפלה בצבור דלזה בעינין שתהיה תפלת הצבור ששייך זה רק כשכל הצבור מתפללין שהם כל העשרה

❖ הרחבות – ביחס לאלו דברים אומרים ש"רובו ככולו"?

אך יש פוסקים החולקים על כך:

שו"ת יחיה דעת חלק ה סימן ז

המתפללים במנין שהרוב עדיין לא התפללו, ומיעוט המנין המצטרפים עמהם התפללו כבר, נחשבת תפלתם תפלה בצבור. שרוב המנין נחשב ככולו

נראה שהרב עובדיה מתבסס בעיקר על שיטת הרמב"ם. ברם, נראה שלרמב"ם יש שיטה שונה מיתר הראשונים. נעמיק בדבריו בהרחבות.

❖ הרחבות – שיטת הרמב"ם בהגדרת תפילה בציבור

לסיכום:

רב הונא (במסכת ברכות דף כ"א ע"ב) אומר שאדם המאחר לתפילה, והגיע כאשר הציבור כבר התחיל את תפילת העמידה, לא יתחיל להתפלל את תפילת הלחש, אלא אם כן יכול לסיים לפני ששליח הציבור יגיע למודים. רבי יהושע בן לוי אומר שתלוי אם יסיים בזמן לומר קדושה עם הציבור.

הפרי תבואה נשאל שאלה מקבילה על אדם הרגיל להאריך בתפילתו. גם הוא עומד בדילמה דומה – האם להתפלל עם הציבור, או שעדיף להמתין לבל יפסיד את אמירת הקדושה יחד עם הציבור?

מדוע שדינו יהיה שונה מדינו של המאחר? לכאורה ההצדקה לכך היא שיש הבדל בין תפילה המתחילה יחד עם הציבור לבין תפילה במקביל לציבור, אך מתחילה מאוחר לשאר המניין.

לחילופין, לכאורה ניתן להתחיל את תפילת העמידה לפני הציבור, וכך רוב תפילתו תהיה במקביל לציבור, ובכל זאת ירוויח את אמירת הקדושה עמם.

הבעיה בהצעה זו היא שרבי יוחנן (במסכת ברכות דף כ"ח ע"ב) אומר שאסור להקדים את תפילתו לתפילת הציבור.

ברם, ישנה מחלוקת ראשונים מדוע –

לפי תר"י, אסור להקדים מפני שיש להעדיף להתפלל עם הציבור. אם כך, במידה ויוכרע שהתפילה המקבילה לציבור שבוא תבוא נחשבת תפילה בציבור, לכאורה אין בעיה להקדים את תפילתו לתפילתם.

לאור זאת הפרי תבואה מכריע שאכן נכון להתחיל את תפילתו לפני תפילת הציבור. בלאו הכי הציבור אינו אומר את אותם המילים במשך התפילה כולה. אם כך, תפילה בציבור היא עמידה יחד בתפילת לחש, גם אם חלק מהציבור נמצא בברכה זו ואחרים בברכה אחרת. כמו כן, גם אלו המתחילים מעט לפני או מעט אחרי הציבור נחשבים כמתפללים בציבור. הפרי חדש מעיד שנהג כדבריו, וכך מכריע הרב עובדיה.

הפרי תבואה מוכיח את הדברים מהסוגיה שלנו. תפילה במקביל בתפילת שים שלום של שליח הציבור נחשבת תפילה בציבור! יש לציין שניתן להסיק גיע למסקנה ההפוכה בדיוק – רק תפילה המתחילה יחד עם הציבור היא תפילה בציבור. על כן, מכיוון שהציבור התחיל את תפילתו, אין טעם למהר להתפלל עתה ולהפסיד את אמירת הקדושה.

(עולה מדבריו שגם תפילה במקביל לחזרת הש"ץ היא תפילה בציבור. בכך נעסוק ביחידה הבאה).

ברם, באורחות חיים מבאר שאיסור הקדמת התפילה לתפילת הציבור נובע מביזיון הציבור. אם כך, נוצרות שתי משוכות נפרדות – א. יתכן והתחלת התפילה מעט לפני הציבור היא תפילה בציבור, אך אסור לעשות כך מפני כבוד הציבור. ב. במידה והציבור מבין מדוע מתחיל את תפילתו לפניהם, ואין בכך בזיון להם, מותר לעשות זאת, ובכל זאת אין בכך את מעלת התפילה בציבור.

המעשה רקח פוסק שאסור להתחיל את תפילתו מעט לפני הציבור בכדי להרוויח את אמירת קדושה עם הציבור. אך לא ברור בדבריו אם יש בכך את מעלת התפילה בציבור. בעמודי אש חולק על שני הדברים מפורשות – אסור להקדים את תפילתו לתפילתם, ואם עושה כך, אין בכך את מעלת התפילה בציבור.

הרב פיינשטיין מגדיר את תפילת הציבור כמצב בו עשרה עומדים יחד ומתפללים. על כן, יש להתפלל כמה שיותר מתפילתו במקביל לתפילת המניין. אם כבר התחילו, ומתחיל אחריהם, החלק שהתפלל במקביל אליהם נחשב כהתפלל יחד עם המניין.

הערה חשובה נוספת של הרב פיינשטיין: תפילה במניין היא דווקא יחד עם עשרה אנשים נוספים המתפללים. אין די בכך שרוב מניין יתפללו, או שיעמדו עשרה ורובם יתפללו.

כיצד מצטרפים למניין?

ביחס לקרבן הפסח נצטוונו:

שמות פרק יב, מו

בבית אחד יאכל, לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה ועצם לא תשברו בו

אודות המשנה המגדירה את פנים הבית, אומרים האמוראים:

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף פה עמוד ב

גמרא. אמר רב יהודה אמר רב: וכן לתפלה. ופליגא דרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי: אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים.

רב אומר שהגדרת מה נמצא בפנים או מחוץ לבית לעניין קרבן פסח תקף גם לגבי הלכות תפילה. רבי יהושע בן לוי חולק.

לאיזו הלכה מהלכות תפילה יש צורך להיות בתוך הבית?

רש"י מבאר:

רש"י מסכת פסחים דף פה עמוד ב

גמרא. וכן לתפלה - העומד מן האגף ולפנים מצטרף לעשרה, והעומד חוץ לפתח - אין מצטרף. אינה מפסקת - שאין הפסק לפני המקום, שהכל גלוי וידוע לפניו, ואין סתימה לפניו.

כלומר, לפי רב האדם אינו מצטרף למניין אם הוא עומד בחוץ, בנפרד מיתר המתפללים. ריב"ל חולק ואומר שמבחינת הקב"ה הקיר אינו מעכב את השראת שכינתו על המניין.

במסכת סוטה (דף לח ע"ב) דברי ריב"ל מובאים כראיה ללא עוררין. משמע שהלכה כמותו. אם כך, לפי רש"י ניתן לצרף למניין את האנשים העומדים מחוץ לבית הכנסת.

בעלי התוספות מקשים על רש"י מן הגמרא במסכת עירובין:

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף צב עמוד ב

(חצר גדולה שנפרצה לקטנה) תשעה בגדולה ויחיד בקטנה - מצטרפין, תשעה בקטנה ואחד בגדולה - אין מצטרפין

חברותא עירובין דף צב עמוד ב

(חצר גדולה [רחבה] שנפרצה לקטנה [צרה]), והיתה הפירצה לכל רחבה של החצר הקטנה, ונותרה מחיצת הגדולה העודפת מכאן ומכאן על הקטנה) תשעה המתפללים בחצר גדולה, ויחיד מתפלל בקטנה, הרי הן מצטרפין למנין, דשדינן ליה בתר רובא שבגדולה, וחשיב תפילה בצבור. אבל תשעה בקטנה שהם הרוב, ואחד בגדולה, אין מצטרפין, שהמחיצה מפסקת. ואין להחשיבם כנתונים בגדולה, דלא שדינן רובא בתר חד.

עולה מגמרא זו שמחיצה עשויה להפריד בין המתפללים!

לכן בעלי התוספות מבארים את הגמרא בצורה שונה -

תוספות מסכת פסחים דף פה עמוד ב

נראה לר"י דהכא מיירי לענין לענות יחיד קדושה ויהא שמייה רבא מברך, דאין מחיצה מפסקת לריב"ל, ולרב יהודה מפסקת, כיון דהוי דבר שצריך עשרה, וכי היכי דלא מצטרף לא נפיק ידי חובה

לפי רש"י: האדם העומד מחוץ לבית הכנסת יכול להצטרף וליצור את המניין.

לפי בעלי התוספות: האדם העומד מחוץ לבית הכנסת אינו יכול ליצור את המניין. אך אם כבר ישנו מניין בתוך הבית, התפילה מחוץ לבית הכנסת נחשבת כתפילה במניין לכל הדברים שבקדושה הדורשים עשרה. יש לציין שרש"י ותוספות חלוקים בהבנת האמירה "אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל ואביהם שבשמים":

לפי רש"י: המחיצה איננה מונעת את הצטרפות האנשים בשני צדיה בכדי להביא להשראת שכינה, השורה ב"עדת אל".

לפי בעלי התוספות: מעת ששרתה השכינה על מניין, מחיצה של ברזל איננה מפסיקה בין העומדים בחוץ לבין השכינה השורה בפנים.

הרמב"ן מציע יישוב לדברי רש"י:

חידושי הרמב"ן מסכת פסחים דף פה עמוד ב

פירוש לא פליג רבי יהושע בן לוי אלא על העומד שם כנגד הפתח בחצר קטנה שלפני הבית שהיה דינם להצטרף ... דקסבר רב יהודה דלת הפתח המפסיק בנתים ככותל שמפסיק בין שני בתים ואין מצטרפין, ורבי יהושע בן לוי סבר כיון דדיורי בית בחצר כבית אחד הוא, וכיון שמקצתן רואין אלו את אלו מצטרפין, ואף על פי שהפתח עומד לסגור, אין מחיצה של ברזל מפסקת בבית אחד

וכן נראה בשני בתים נמי, העומדין תוך חלל הכותל מצטרפין, ואין האגף מפסיק בשביל הדלת, שאין מחיצה של ברזל מפסקת

אבל העומד חוץ לכותל המפסיק בין שני הבתים אין מצטרפין, דדיורין חלוקין אין מצטרפין לעולם ... למדנו ודאי לשתי בתים ושתי חצרות, שאף על פי שפתוחות זו לזו, מחיצתן מפסקת, הילכך לא מיתוקמא דרבי יהושע בן לוי אלא בחלל פתח או בקטנה שלפני הגדולה, לומר שהיחיד שבקטנה מצטרף לתשעה שבגדולה, אף על פי שהפתח מפסיק כשהוא נעול אין זה מחיצה והפתח כאלו נפרץ, שמחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים, אבל בשתי בתים ודאי אין מצטרפין לדברי הכל

הרמב"ן מסביר שגם רש"י מסכים שאדם העומד מחוץ לבית הכנסת אינו מצטרף למניין. רש"י מתייחס למציאות מאוד מסוימת, של חצרות סמוכים, שאם רואים אלו את אלו, והאדם הבודד עומד בחלל הקטן יותר, הוא מצטרף.

(יתרונו של פירוש הרמב"ן הוא בכך שכך אכן הדברים מיושבים. חסרונו הוא שהאמירה "אפילו מחיצה של ברזל" יוצאת מוגבלת מאוד. לכאורה כוונת ריב"ל הייתה להפליג בכך שאין דבר העומד לפניו, במקום זאת יצאנו עם הרחבה מוגבלת (למדי).)

השולחן ערוך פוסק כדברי בעלי התוספות:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות ושאר ברכות סימן נה סעיף יג

צריך שיהיו כל העשרה במקום אחד ושליח צבור עמהם, והעומד בתוך הפתח מן האגף ולחוץ, דהיינו כשסוגר הדלת ממקום (שפה) פנימית של עובי הדלת ולחוץ, כלחוץ.

סעיף טז

חצר קטנה שנפרצה במילואה לגדולה, דהיינו שנפרצה קטנה במקום חיבורה לגדולה ונפל כל אותו כותל שהיה מפסיק ביניהם, ובגדולה נשארו משארית כותל זה שנפל פסים (פי' מעט כותל ישר ושוה) מכאן ומכאן, הגדולה כמופלגת מן הקטנה, ואין הקטנה מופלגת מן הגדולה אלא הרי היא כקרן זוית שלה. לפיכך, אם תשעה בגדולה ואחד בקטנה, מצטרפין שהקטנה נגררת אחר הגדולה והרי היא כאילו היא בתוך הגדולה, כיון שהרוב בגדולה, אבל אם היו תשעה בקטנה ואחד בגדולה, או חמשה בזו וחמשה בזו, אין מצטרפין.

סעיף כ

היו עשרה במקום אחד ואומרים קדיש וקדושה, אפילו מי שאינו עמהם יכול לענות

השוואה לדיני זימון

הרשב"א נשאל אודות בתי הכנסת שלהם, בהם החזן היה עומד במעין חדר נפרד מהציבור:

שו"ת הרשב"א חלק א סימן צו

שאלת על מה שסמכו בכל גלילותינו שיהא שליח צבור עומד בתיבה שהיא גבוהה עשרה ורחבה ארבעה ושיש לה מחיצות גבוהות. ומוציא את הרבים בתפילה ועונין אחריו קדיש וכל דבר שבקדושה. ואי משום דרבי יהושע בן לוי דאמר אין מחיצה של ברזל מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים. לא נאמרו דברי רבי יהושע אלא בשיש עשרה במקום שליח צבור!

הרשב"א מציע שתי סיבות מדוע ניתן להתפלל כך:

א. ... התיבה, עם היותה גבוהה ורחבה ובעלת מחיצות, לא לתשמיש בפני עצמה עומדת, אלא לתשמיש בית הכנסת, ורגלי בית הכנסת בתיבה. ואפילו לרב דלית ליה דרבי יהושע בן לוי אינה מפסקת. והוא לא כתיבה שמניחין בה ספר תורה שאפילו היא גבוהה כמה אינה מפסקת ומפני זה הרי הוא כאילו הוא בתוך הציבור. ולפיכך עונין אחריו אפילו אותן שבעזרות בין בעזרת אנשים בין בעזרת נשים

ב. עוד אני אומר שאפשר לומר שכל שרואין אלו את אלו כאילו הן בבית אחד דמי ומצטרפין. ודומיא דזימון של ברכת המזון, דתנן: "שתי חבורות שהיו בבית אחד – בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו הרי אלו מצטרפין לזימון." ולא תימא דוקא בבית ממש, בבית אחד היינו בירה אחת. וכמו שאמרו דקרו לבירה בית. וכן מבית לבית האמור בפסחים דהיינו מבירה לבירה אחרת. ומפנה לפנה ממקום אחד למקום אחר שבבירה דהיינו מאיגרא לארעא

התירוץ הראשון הוא שהחדר השני נחשב כחדר נפרד רק אם הוא מיועד לשימוש נפרד. מכיוון שמקום החזן מיועד לשמש את אולם בית הכנסת, הוא איננו נפרד ממנו.

התירוץ השני הוא שניתן לצרף את כל מי שנמצא באותו מבנה (באותה הבירה) כל עוד הם רואים אלו את אלו, כמו שעושים לעניין זימון. שימו לב – הרשב"א מתחיל משאלה אם החזן נחשב כעומד באותו החדר. הוא מסיים בהשוואת הדברים לנאמר במסכת פסחים על עמידה באותו בית, דהיינו צירוף למניין. היה מקום להבחין ביניהם – כל עוד יש מניין, שליח הציבור יכול להוציאם גם אם עומד במקום אחר. אך הרשב"א מחבר בין הדברים.

הראב"ה מסכים עם התירוץ השני:

ראב"ה חלק א - מסכת ברכות סימן קלד

כמו דשרי הכא לצירוף, כך הדין נמי אם שליח ציבור עומד לבדו והצבור עומדין לבדו, דבעינן שיעמדו יחדיו, דאם רואים זה את זה הרי הם כבבית אחד. ולכך הורגלו שהשליח צבור לבדו עומד על המגדל ואומר קדיש אחר קריאת התורה ...

הרשב"א מוכיח שזו ההלכה בדיני זימון מדברי הירושלמי –

בירושלמי פירשו כן בביאור. דגרסינן התם: רבי יונה ורבי אבא בר כהנא בשם רבי זעירא לשני בתים נצרכא. אמר רבי והן שנכנסו משעה ראשונה על מנת כן ... רבי ברכיה מוקים לאמוריה על תרעא מציעאה דבי מדרשא והוה מזמין על אילין ועל אילין (רבי ברכיה היה מעמיד את השמש בחדר האמצעי, הרואה את שתי הקבוצות, וכך מצרף אותם לזימון)

הרמב"ן מביא את דברי הירושלמי, ומציע שלוש סיבות לא ליישם את דרך הצירוף לזימון לעניין תפילה:

חידושי הרמב"ן מסכת פסחים דף פה עמוד ב

ואי קשיא לך הא ד... אתמר בירושלמי ...

א. איכא למימר ההיא כיון שנכנסו מתחלה להיות רואין אלו את אלו ולהיות בחבורה אחת, כגון שאמרו "ניזיל ניכול נהמא אדוכתא פלן", הוקבעו בכך לאכילה, אבל לענין תפלה בית אחד בעינן שאין בתפלה קביעות חבורה

ב. ולי נראה שאין אותו הירושלמי הולך על דרך גמרתנו, שאם אין צירוף בשני בתים לעולם אין בהם צירוף בין לברכת זימון בין לתפלה וקדושה

ג. והירושלמי עצמו לא נתברר לי, ששם אמרו אילין בני נשיא מה את עביד לון בבית אחד בשני בתים נאמר אם היה דרכן לעבוד אלו על אלו מזמנין ואם לאו אין מזמנין, ומדקא מבעיא ליה אם הוא בבית אחד או בשני בתים משמע שיש חלוק ביניהם

וסוף דבר אנו אין לנו אלא משנה – בבית אחד איכא צירוף, בשני בתים לא

נחזור על תהיותיו של הרמב"ן, מהאחרון לראשון –

הרמב"ן אומר שהוא אינו בטוח אם מסקנת הירושלמי היא שניתן לצרף זימון בשני בתים (חדרים) נפרדים.

גם אם מסקנת הירושלמי היא שניתן לצרף את הנמצאים בשני בתים, לא ברור שהדברים מוסכמים על הבבלי.

וגם אם אין מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, יתכן ויש הבדל בין זימון לבין צירוף לתפילה. זימון מבוסס על רצונם של אנשים לאכול יחדיו. צירוף מניין אינו מבוסס על רצון, אלא על מציאות – האם יש עשרה שההלכה מזהה כמתפללים יחדיו.

הרשב"ש אומר סיבה נוספת שאי אפשר ללמוד מן הירושלמי לעניין השלמה למניין:

שו"ת הרשב"ש סימן לז

שאלת. פעמים שהצבור באים לבית הכנסת ואינם משלימים לעשרה, ובעזרת בית הכנסת יש קצת בני אדם, ואמר לכם מורה אחד דכיון שאותן שבבית הכנסת רואים את אלו שבעזרה משלימין לעשרה. תשובה. נראה שהמורה בזה סמך על אותה ששינו בפרק שלשה שאכלו "שתי חבורות שהיו בבית א' בזמן שאלו רואין את אלו מצטרפים", וטעה בזה ... המשנה לא דברה אלא בשתי חבורות, ובכל חבורה יש כדי לברך בזמן או בשם, וכל חבורה היתה חייבת בפני עצמה בלי שום צירוף, ואלו רצו לברך לעצמם, וכל אחת היתה יכולה לברך לעצמה, אבל אלו החבורות רצו שאחד יברך לשתיהן

הרשב"ש אומר שבמשנה מדובר על שתי קבוצות החייבות בזימון. אם מקצתם רואים אלו את אלו, אפילו בשני בתים, זימון אחד יכול להוציא ידי חובת כולם. המקרה המקביל ביחס לבית כנסת הוא שני מניינים בחדרים שונים, הרוצים שחזן אחד יוציא את כולם. לכאורה מקרה זה מוסכם – מעת שיש מניין במקום אחד, "אפילו מחיצה של ברזל איננה מפסקת". אך לא ניתן ללמוד מכאן לגבי יצירת המניין. לעניין זימון, הביאור הלכה נוטה לדברי הרשב"ש, ואף מגביל את מה שניתן להסיק מדברי הרשב"א:

ביאור הלכה סימן קצה סעיף א ד"ה *שתי חבורות

הרשב"ש בתשובה כתב דדוקא בשתי חבורות שבכל חבורה יש כדי לזמן ... מה שאין כן בשלא היה בכל חבורה כדי לזמן אלא על ידי צירוף, לזה לא מהני שום תקנה. וכן הוא גם כן דעת הגר"א, ובאמת יותר מסתברא כדבריהם ודע עוד דאפילו לרשב"א שמקיל, מכל מקום היינו דווקא בנכנסו מתחלה לכך, אבל בלא זה לא מהני, ואפילו ברואין זה את זה ובבית אחד

נסכם את שעלה מדברי הראשונים עד כה:

לפי רש"י עולה שמחיצות אינן מגבילות את הצירוף למניין. בעלי התוספות מקשים על דבריו, ומכריעים שהמחיצות אינן מגבילות את ההצטרפות למניין קיים, אך בכדי ליצור מניין יש צורך לעמוד במקום אחד. הרמב"ן מיישב את דברי רש"י באופן המגביל מאוד את הנשמע מדבריו: רק בחדרים הפתוחים זה לזה בצורות מאוד מסוימות ניתן לצרף את המניין.

בכדי להסביר כיצד החזן היה עומד בחדר נפרד, הרשב"א מציע שני תירושים:

א. מדובר בחדר המשמש את האולם הגדול, ולכן הוא בטל לגביו (בדומה להסברי הרמב"ן בשיטת רש"י).

ב. מכיוון שרואים אלו את אלו, מצטרפים, כמו שנאמר בירושלמי שאם רואים אלו את אלו, מצטרפים.

הרמב"ן אומר שאין ללמוד מן הירושלמי – כוונת הירושלמי איננה ברורה, גם לא ברור שהנאמר שם מוסכם על הבבלי, ואפילו אם כן, לא ברור שניתן להסיק מהלכות זימון להלכות צירוף מניין.

הרשב"ש (וכן הגר"א) מבאר שגם ביחס לזימון כוונת הירושלמי היא לאפשר צירוף של שתי קבוצות שיש להן כדי זימון לצאת בזימון אחד. גם במניין – אם יש שני מניינים בשני חדרים יתכן וחזן אחד יוציא את כולם ידי חובתם. אך אין ללמוד מכך לעניין יצירת המניין.

הביאור הלכה נוטה לשיטה זו.

השו"ע פוסק את הסברו הראשון של הרשב"א -

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן נה סעיף יט

שליח ציבור בתיבה ותשעה בבית הכנסת – מצטרפין, אף על פי שהיא גבוהה י' ורחבה ד' ויש לה מחיצות גבוהות י', מפני שהיא בטלה לגבי בית הכנסת

השו"ע מבאר שהחזן מצטרף למניין מכיוון שה"חדר" בטל לבית הכנסת. משמע שנקט כתירוץ הראשון של הרשב"א.

האם שליח הציבור שונה משאר הקהל לעניין זה? לכאורה יש סתירה בדברי המשנה ברורה:

משנה ברורה סימן נה ס"ק נט

הוא הדין אחר דמצטרף, ונקט שליח ציבור דלא נימא דכיון שהוא צריך להוציאן ידי חובתן מגרע גרע

כלומר, בסעיף זה יש חידוש כפול – א. האדם העומד בתיבה מצטרף למניין. ב. האדם העומד בתיבה יכול להוציא את הציבור ידי חובתו בקדיש וקדושה.

ברם, במקום אחר משמע מהמשנה ברורה אחרת –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן נה סעיף טו

אם מקצתן בפנים ומקצתן בחוץ, ושליח צבור תוך הפתח, הוא מצרפן

משנה ברורה סימן נה ס"ק נד

הוא מצרפן - דכיון שהוא שליח ציבור כל אחד נותן דעתו עליו והוא מחברך יחד, וכל שכן אם תשעה מבפנים והוא תוך הפתח דהוא מצטרף להם... ובאדם אחר שאינו ש"ץ אפילו הוא לבדו על מפתן הבית אינו מצטרף עמהם

כלומר, הוא מצרף את שני חצאי המניין שבשני צדדיו בגלל שהוא שליח הציבור. אדם אחר אפילו לא היה נספר למניין אילו היה עומד על המפתח.

יתכן והמשנה ברורה מבחין בין מי שנמצא בתיבה, המשמשת את בית הכנסת, שהעומד בה משלים את המניין, בין אם הוא חזן ובין אם לאו, לבין מי שנמצא בפרחודור, מחוץ לאולם התפילה של בית הכנסת.

(גם אם זהו התירוץ, יש לציין שלשונו דורשת ביאור. בס"ק נט המשנה ברורה אומר שהשו"ע כתב על שליח הציבור מפני שמחדש יותר שמצטרף מאשר אדם אחר!).

אך השו"ע פוסק גם את התירוץ השני של הרשב"א!

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן נה סעיף יד

מי שעומד אחורי בית הכנסת וביניהם חלון, אפילו גבוה כמה קומות, אפילו אינו רחב ארבע, ומראה להם פניו משם, מצטרף עמהם לעשרה

כאן השו"ע מתייחס לכל אדם העומד מבעד לחלון, ואומר שכל עוד כולם אלו רואים את אלו ומראה פניו להם – מצטרף.

כזכור, השו"ע פוסק את דברי התוספות, שאם הציבור אינם במקום אחד אינם מצטרפים למניין. לדוגמא:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן נה סעיף יח

אם קצת העשרה בבית הכנסת וקצתם בעזרה, אינם מצטרפים

האם זה סותר את פסיקתו בסעיף יד, שאם מראה פנים מצטרף?

שיירי כנסת הגדולה מציע שהשולחן ערוך מבין שתירוצו השני של הרשב"א, שניתן לצרף את הרואים אלו את אלו, רק אם יש יחס וקשר בין המקומות.

שיירי כנסת הגדולה הגהות בית יוסף אורח חיים סימן נה אות ו

אולי סובר הרב (בית יוסף) ז"ל דאפילו לפי טעם זה צריך הוא לטעם הראשון דאינו תשמיש בפני עצמו, אלא שלפי שלטעם הראשון היה אפשר דאפילו דמחיצות היו גבוהות הרבה ואינן רואין זה את זה מצטרפין, בא הרב לומר שאפשר דהטעם דמהני להיותה ב"ה מפני שרואין זה את זה, הא אין רואין זה את זה אינם מצטרפין ואיך שיהיה לענין מעשה נ"ל לחוש לטעם מהר"י אבוהב ז"ל (שרק אם תשמיש התיבה בטל לבית הכנסת מצטרף), דלאותו טעם יוצא דבנדון שלפנינו אין מצטרפין

כלומר, "אחורי בית הכנסת", שהוא חלק משטחו של בית הכנסת, מצטרף אם רואים אלו את אלו. אך אם מדובר במקום נפרד, אינם מצטרפים, למרות שרואים אלו את אלו.

ערוך השולחן הולך בכיוון דומה, ומוסיף הגבלה נוספת:

ערוך השולחן אורח חיים סימן נה סעיף כ

העומדים בעזרת נשים לא יצטרפו עם העומדים בבית הכנסת, אף שיש חלונות מעזרת נשים להבית הכנסת ורואים אלו פניהם של אלו, כיון שמחיצות גמורות הן, הוויין שתי רשויות, ולא דמי לעומד אחורי בית הכנסת דמצטרף בראיית פנים, דהתם אינו עומד בבית בפני עצמו, אלא בחצר או ברחוב, ולכן חשבינן ליה כאלו עומד בבית הכנסת. אבל לא בעומד בבית בפני עצמו, כנלע"ד

ערוך השולחן מבאר שיש הבדל בין מחיצה המפרידה בין המתפלל לבין הציבור, עליה ניתן להתגבר בעזרת ראיית הפנים, לבין העומד ברשות נפרדת, העומדת לעצמה, אותו לא ניתן לצרף על ידי ראיית הפנים.

הוא מוסיף הגבלה נוספת:

וגם בהעומד אחורי בית הכנסת אינו מצטרף אלא אחד, ולא יותר, דכן משמע לשון הש"ע, והבו דלא לוסף עלה כן נלע"ד בדינים אלו

הפרי חדש אומר שאין סתירה – כל הסעיפים הדורשים מן הציבור להיות במקום אחד עוסקים במצבים בהם אינם רואים אלו את אלו –

פרי חדש אורח חיים סימן נה סעיף יג

הא דאמרין הכא מן האגף ולחוץ כלחוץ, מיתוקם דוקא בשאינן רואין זה את זה. ודין חלון גבוה כמה קומות [סעיף יד] דוקא כשמראה פניו משם דאי לא הוה ליה כגגין ועליות דלא מצטרפי ... ודין ט' בגדולה ויחיד בקטנה [סעיף טז], ודין שליח צבור בקטנה וצבור בגדולה [סעיף יז] מיתוקמו דווקא כשאין רואין, ואפילו הכי אי הווי בבית אחד מצטרפי, דאלו ברואין זה את זה בכל גוונא מיצטרפו. ומה שכתב המחבר דין י"ט שליח צבור בתיבה וט' בבית הכנסת מצטרפין מפני שהיא בטילה לגבי בית הכנסת, מיירי אפילו באין רואין זה את זה, ולהכי צריכי טעמא דהיא בטילה

כעין דבריו מבאר גם הפרי מגדים.

המשנה ברורה נוטה להקל, כשיטת הפרי חדש:

משנה ברורה סימן נה ס"ק נז

כתב הפרי מגדים דההיא דסעיף י"ז וי"ח וי"ט מיירי בשאינן רואין זה את זה, דברואין זה את זה אפילו בשני בתים ממש מצטרפין, דומיא דזימון לקמן בסי' קצ"ה, ויש מחמירין אפילו ברואין ובמקום הדחק אפשר שיש להקל

משנה ברורה סימן נה ס"ק נב

פשוט העומדים בעזרת נשים ובמחיצה המפסקת יש חלון ומראה להם פניו משם מצטרף עמהם לעשרה, וכל שכן דאם יש בלעדו עשרה נחשב תפלה בצבור על ידי זה. ואף על פי כן יותר טוב אם בנקל הוא לו לירד לבית הכנסת שירד, דיש מהאחרונים שחולקין על עיקר הדין וסוברין דענייננו אינו דומה כלל לזימון

**רבנות –
שו"ע סימן נה**

לסיכום:

רב הונא (במסכת ברכות דף כא ע"ב) אומר שאדם המאחר לתפילה, והגיע כאשר הציבור כבר התחיל את תפילת העמידה, לא יתחיל להתפלל את תפילת הלחש, אלא אם כן יכול לסיים לפני ששליח הציבור יגיע למודים. רבי יהושע בן לוי אומר שתלוי אם יסיים בזמן לומר קדושה עם הציבור.

הפרי תבואה נשאל שאלה מקבילה על אדם הרגיל להאריך בתפילתו. גם הוא עומד בדילמה דומה – האם להתפלל עם הציבור, או שעדיף להמתין לבל יפסיד את אמירת הקדושה יחד עם הציבור?

מדוע שדינו יהיה שונה מדינו של המאחר? לכאורה ההצדקה לכך היא שיש הבדל בין תפילה המתחילה יחד עם הציבור לבין תפילה במקביל לציבור, אך מתחילה מאוחר לשאר המניין.

לחילופין, לכאורה ניתן להתחיל את תפילת העמידה לפני הציבור, וכך רוב תפילתו תהיה במקביל לציבור, ובכל זאת ירוויח את אמירת הקדושה עמו.

הבעיה בהצעה זו היא שרבי יוחנן (במסכת ברכות דף כח ע"ב) אומר שאסור להקדים את תפילתו לתפילת הציבור.

ברם, ישנה מחלוקת ראשונים מדוע –

לפי תר"י, אסור להקדים מפני שיש להעדיף להתפלל עם הציבור. אם כך, במידה ויוכרע שהתפילה המקבילה לציבור שבוא תבוא נחשבת תפילה בציבור, לכאורה אין בעיה להקדים את תפילתו לתפילתם.

לאור זאת הפרי תבואה מכריע שאכן נכון להתחיל את תפילתו לפני תפילת הציבור. בלאו הכי הציבור אינו אומר את אותם המילים במשך התפילה כולה. אם כך, תפילה בציבור היא עמידה יחד בתפילת לחש, גם אם חלק מהציבור נמצא בברכה זו ואחרים בברכה אחרת. כמו כן, גם אלו המתחילים מעט לפני או מעט אחרי הציבור נחשבים כמתפללים בציבור. הפרי חדש מעיד שנהג כדבריו, וכך מכריע הרב עובדיה.

הפרי תבואה מוכיח את הדברים מהסוגיה שלנו. תפילה במקביל בתפילת שים שלום של שליח הציבור נחשבת תפילה בציבור! יש לציין שניתן להסיק גיע למסקנה ההפוכה בדיוק – רק תפילה המתחילה יחד עם הציבור היא תפילה בציבור. על כן, מכיוון שהציבור התחיל את תפילתו, אין טעם למהר להתפלל עתה ולהפסיד את אמירת הקדושה.

(עולה מדבריו שגם תפילה במקביל לחזרת הש"ץ היא תפילה בציבור. בכך נעסוק ביחידה הבאה).

ברם, באורחות חיים מבאר שאיסור הקדמת התפילה לתפילת הציבור נובע מביזיון הציבור. אם כך, נוצרות שתי משוכות נפרדות – א. יתכן והתחלת התפילה מעט לפני הציבור היא תפילה בציבור, אך אסור לעשות כך מפני כבוד הציבור. ב. במידה והציבור מבין מדוע מתחיל את תפילתו לפניהם, ואין בכך בזיון להם, מותר לעשות זאת, ובכל זאת אין בכך את מעלת התפילה בציבור.

המעשה רקח פוסק שאסור להתחיל את תפילתו מעט לפני הציבור בכדי להרוויח את אמירת קדושה עם הציבור. אך לא ברור בדבריו אם יש בכך את מעלת התפילה בציבור. בעמודי אש חולק על שני הדברים מפורשות – אסור להקדים את תפילתו לתפילתם, ואם עושה כן, אין בכך את מעלת התפילה בציבור.

הרב פיינשטיין מגדיר את תפילת הציבור כמצב בו עשרה עומדים יחד ומתפללים. על כן, יש להתפלל כמה שיותר מתפילתו במקביל לתפילת המניין. אם כבר התחילו, ומתחיל אחריהם, החלק שהתפלל במקביל אליהם נחשב כהתפלל יחד עם המניין.

הערה חשובה נוספת של הרב פיינשטיין: תפילה במניין היא דווקא יחד עם עשרה אנשים נוספים המתפללים. אין די בכך שרוב מניין יתפללו, או שיעמדו עשרה ורובם יתפללו.

כיצד מצטרפים למניין?

בציווי על קרבן פסח נצטווני לא להוציא את הפסח מחוץ לבית בו הוא נאכל (שמות יב, מו). בגמרא במסכת פסחים (דף פה ע"ב) מובאת מחלוקת בין רב ורבי יהושע בן לוי אם גדרי "בית" לעניין קרבן פסח זהים לגדרי "בית" לעניין תפילה. רבי יהושע בן לוי אומר שאפילו מחיצה של ברזל אינה מפסיקה בין ישראל לאביהם שבשמיים. רש"י מבאר שלפי ריב"ל גם האדם העומד מחוץ לבית מצטרף למניין העשרה העומדים להתפלל יחד. במסכת סוטה (דף לח ע"ב) משמע שהלכה כריב"ל. אך במסכת עירובין (דף צב ע"ב) נאמר שאם יש שתי חצרות שנפרצו זו לזו, ניתן לצרף את המניין רק אם התשעה בגדולה והאחד בקטנה. מדוע לא נאמר שם שמחיצה אינה מפסקת, כדברי ריב"ל? לכן מבארים בעלי התוספות שהכוונה היא שאחרי שיש צירוף של מניין, העומד מעבר למחיצה יכול להצטרף גם הוא. אך קודם יש לייצר מניין. נראה שיש מחלוקת בין רש"י ותוספות בהבנת המושג "מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל ואביהם שבשמיים":

לפי רש"י: המחיצה אינה מונעת את הצטרפות האנשים בשני צידיה בכדי להביא להשראת שכינה, השורה ב"עדת אל". לפי בעלי התוספות: מעת ששרתה השכינה על מניין, מחיצה של ברזל אינה מפסיקה בין העומדים בחוץ לבין השכינה השורה בפנים.

הרמב"ן מיישב את דברי רש"י – לשיטתו, רש"י מתייחס למציאות מאוד מסוימת, של חצרות סמוכים, שאם רואים אלו את אלו, והאדם הבודד עומד בחלל הקטן יותר, הוא מצטרף. למעשה השו"ע (סימן נה סעיפים יג, טז, כ) פוסק כדברי בעלי התוספות.

השוואה לדיני זימון

הרשב"א נשאל על בתי הכנסת שלהם, בהם שליח הציבור היה עומד במעין תא נפרד מהציבור. הרשב"א מציע שתי סיבות מדוע זה בסדר: א. התא נועד לשמש את בית הכנסת, ועל כן הוא חלק ממנו, למרות שיש לו מחיצה נפרדת. ב. כשם שלעניין זימון דינו שיראו אלו את אלו (כמו שמשמע מן הירושלמי), אף לעניין התפילה בציבור זה נחשב בית אחד. הראב"ה מסכים עם התירוף השני.

הרמב"ן מציג שלוש סיבות מדוע לא ליישם את האמור בירושלמי, לעניין זימון, בהלכות תפילה:

- א. הוא אינו בטוח אם מסקנת הירושלמי היא שניתן לצרף זימון בשני בתים (חדרים) נפרדים.
 - ב. גם אם מסקנת הירושלמי היא שניתן לצרף את הנמצאים בשני בתים, לא ברור שהדברים מוסכמים על הבבלי.
 - ג. וגם אם אין מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, יתכן ויש הבדל בין זימון לבין צירוף לתפילה. זימון מבוסס על רצונם של אנשים לאכול יחדיו. צירוף מניין אינו מבוסס על רצון, אלא על מציאות – האם יש עשרה שההלכה מזהה כמתפללים יחדיו.
 - ד. סיבה רביעית מובאת ברשב"ש – בהקשר של זימון מדובר על שתי קבוצות החייבות בזימון, ומבקשים לצרפם יחד. אנו דנים אם ניתן לייצר מניין באופן זה.
- הביאור הלכה מכריע כדברי הרשב"ש, שלא ניתן לצרף לזימון בראיה, אלא שתי קבוצות שכבר חייבות בזימון.

בהלכות תפילה (סימן נה סעיף יט) השו"ע פוסק את הסברו הראשון של הרשב"א (יש לציין שהמשנה ברורה כותב שיש חידוש גדול יותר בכך ששליח הציבור יכול להצטרף למניין כשהוא בתיבה. מצד שני, הוא כותב שאם חלק מהעומדים בפניפ וחלקם בחוץ, שליח הציבור העומד על המפתח יכול לצרפם, דווקא הוא ולא אחר).

בסעיף יד השו"ע פוסק גם את תירוץ השני של הרשב"א – אם אדם מראה פניו לציבור, מעבר לחלון, הוא יכול להצטרף למניין עשרה. האם פסיקה זו אינה סותרת את פסיקתו כדברי בעלי התוספות?

שיירי כנסת הגדולה אומר שאם יש יחס וקשר בין המקומות, ניתן להצטרף על ידי ראייה (וכך יש קשר בין התירוץ הראשון והשני של הרשב"א). אחרת לא.
באופן דומה, ערוך השולחן מבחין בין מחיצה המפרידה בין המתפלל והציבור, לבין העומד ברשות אחרת לגמרי. הוא מוסיף שהשו"ע מתיר לאדם אחד להצטרף לעשרה. מעבר לכך לא.
לעומת זאת, הפרי חדש אומר שדברי בעלי התוספות והסוגיה במסכת עירובין עוסקים באנשים בשתי רחבות שאינם רואים אלו את אלו. אם רואים אלו את אלו – מצטרפים, כדברי הרשב"א. כדבריו פוסקים הפרי חדש והמשנה ברורה.

ביחידה זו עסקנו בהגדרת המניין והתפילה עמו. ביחידה הבאה נעסוק בחזרת הש"ץ.